

***La caverna de José Saramago: imatge platònica versus metafísica*¹**

Pau Gilabert Barberà²
Universitat de Barcelona²

Per a María Jesús Pérez Ibáñez

Les imatges sorgides de la ment, “imatges mentals o imaginades”, omplen i delimiten també un espai “virtual”, dibuixen contorns i volums, i, consegüentment, els ulls de l'intel·lecte d'homes i dones, sens dubte la seva mirada més subtil, no es perden en un buit inquietant i misteriós, sinó que, en un cert sentit, topen amb un objecte o, el que fóra el mateix, el descobreixen a la fi. En multitud d'ocasions, les imatges allunyen els humans del dubte i la imprecisió, tan neguitoses!, i els ubiquen per contra en la certesa de la realitat, en aquest cas paradoxalment imaginada, però realitat concebible al cap i a la fi. Sabem que la imaginació és lliure, lliure fins i tot de l'encalç –perquè en aquest àmbit el control total és de fet impossible- de tots els qui voldrien acabar per sempre més amb el poder creador de la ment. I, tanmateix, les imatges, un cop engendrades, si permetem o, a petició nostra, volem fins i tot que d'altres les examinin sobre la pantalla dels seus cervells, mai no són “monosèmiques”, sinó que significats i interpretacions es multipliquen en una proporció gairebé igual al nombre dels qui les contemplen. Tal vegada aquesta sigui la causa per la qual Plató, l'intel·lecte del qual havia ascendit ja per l'escala de l'abstracció fins a assolir el cim de les Idees immutables i eternes –idees arquetípiques superadores de qualsevulla concreció terrenal o material-, es rendí, és cert, a la seducció exercida pel poder didàctic i il·lustrador de les imatges, però s'adonà alhora de la urgència d'explicitar-ne la precisa semàntica personal, és a dir platònica, conscient com pocs de la irrenunciable missió pedagògica –potser millor “antropogògica”- de tot mestre autèntic.

Ho constatem en encetar la lectura del llibre setè de *La República*, portador d'una d'aquestes imatges que “farien fortuna” en la ja llarga dilatada història del Pensament Occidental, la imatge de la caverna³, i, en aquest cas, en compliment estricte de

¹ Aquest article fou presentat al “I Congreso Internacional de Filosofía Griega”, organitzat per la “Sociedad Ibérica de Filosofía Griega” i celebrat a Mallorca del 24 al 26 d'abril del 2008. Sortirà publicat en castellà a les *Actes*, que encara no han sortit a la llum –tant en castellà com en anglès és consultable ja a www.paugilabertbarbera.com. En una versió reduïda fou publicat en català al número 51 de la revista *Auriga*, 2008, 10-15.

² Professor Titular del Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, 08007 Barcelona. Telèfon: 934035996; fax: 934039092; correu electrònic: pgilabert@ub.edu; pàgina web personal: www.paugilabertbarbera.com

³ Com es veurà tot seguit, segueixo fidelment la terminologia platònica, però paga la pena de recordar que “mite, símil, faula, al·legoria, etc.” són alguns dels termes amb què Plató ha estat “corregit”. Martin Heidegger, a *Vom Wesen der Wahrheit* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH, 1988 -1943, 1ª ed.-, p. 18) afirma, per exemple: “Wir sprechen von einem ‘Gleichnis’, sagen auch ‘Sinn-Bild’. Das heisst: ein sichtbarer Anblick, so freilich, dass das Erblickte allsogleich ein Winkendes ist. Der Anblick will nicht und nie für sich allein stehen; er gibt einem Wink: dahin, dass es etwas und was es bei diesem Anblick und durch diesen Anblick zu verstehen gibt. Der Anblick winkt, - er lenkt in ein zu Verstehendes, d. h. in den Bereich von Verstehbarkeit (die Dimension, innerhalb deren verstanden wird): in einen Sinn (daher Sinn-Bild)” (“Parlem d'una ‘comparació’ (‘al·legoria’?), també d'una ‘imatge amb sentit’. És a dir: una visió (mirada, contemplació) evident, tan clara que allò vist és alhora una pista. La visió mai no vol mantenir-se per si mateixa; dóna una pista: en el sentit que hi ha quelcom a entendre i què cal entendre en la visió i per mitjà de la visió. La visió insinua, -guia vers quelcom que ha

“l’aplicabilitat” de la qual el mateix Plató la dotà, per bé que el gran filòsof atenès no sembli preveure que l’aplicació, sota el comandament de voluntats alienes, per regla general no serà executada *platonico modo*, sinó complint les ordres emeses des de sensibilitats i interessos molts diversos i diferents als seus. Vegem-la, doncs, contemplem-la:

“Tot seguit, doncs’, vaig dir, ‘imagina’t (ἀπεικάζον) amb una experiència com aquesta la nostra naturalesa no només pel que fa a l’educació, sinó també a la manca d’educació. Mira (ἰδὲ), doncs, uns homes com en un habitacle soterrani en forma de cova, que tot al seu llarg té una sortida enfilant-se vers la llum. Hi són des de petits, lligats no només de cames sinó també pels colls, de manera que romanen quiets i miren només cap endavant. Mira’ls (ὄρα) sense poder girar el cap per causa dels lligams, i, d’altra banda, una llum de foc cremant darrera seu des de dalt i des de lluny, i, entre el foc i els presoners, en la part alta, un camí, i vora seu un petit mur construït talment com els paravents que es col·loquen davant dels creadors d’espectacles, i per sobre dels quals, davant al seu torn dels espectadors, els mostren. Mira (ἰδὲ), doncs, junt a aquest petit mur uns homes portant objectes de tota mena que hi sobresurten, i estàtues en forma d’home i d’altres animals, treballades en pedra, fusta i tot tipus de materials, uns parlant i altres en silenci, com és natural’. / ‘Parles d’una imatge estranya’, deia, ‘i de presoners estranys’. ‘Iguals a nosaltres’, deia jo al meu torn./ ‘Primer de tot, ¿creus, en efecte, que uns presoners com aquests poden haver vist, no només de si mateixos sinó també els uns dels altres, res que no sigui les ombres (τὰς σκιάς) que per causa del foc es projecten (προσπιπτούσας) sobre la part de la cova de davant seu (εἰς τὸ καταντικρὺ)?’. / ‘Com poden haver-ho vist,’ deia, ‘si de per vida haurien estat forçats a tenir, si més no els caps, immòbils?’ / ... / ‘Doncs aquesta imatge’ (εἰκόνα), deia jo al meu torn, ‘estimat Glaucó, cal aplicar-la, tota, al que s’ha dit abans, tot comparant, d’una banda, aquest espai que se’ns mostra per mitjà de la visió amb l’habitable de la presó i, d’una altra, la llum del foc del seu interior amb la força del sol. Al seu torn, la pujada cap amunt i la contemplació del que s’hi troba, si suposes que és l’ascensió de l’ànima vers la regió intel·ligible, almenys no t’equivocaràs respecte del que jo espero, ja que tant desitges saber què és. D’alguna manera, la divinitat deu saber, però, si és una esperança ferma. D’altra banda, a mi el que em sembla m’ho sembla així: en el món intel·ligible, la idea del bé em sembla la darrera que veiem i amb prou feines; un cop vista, però, aleshores cal concloure que ella és arreu causa del que és correcte i bell, puix que, en el món visible, engendrà la llum i el seu senyor i, en l’intel·ligible, ella com a senyora oferí veritat i coneixement; i cal concloure també que, a qui vulgui obrar assenyadament tant en públic com en privat, li cal veure-la’. / ‘Jo també ho crec’, deia, ‘si més no en

de ser entès, és a dir, vers l’àmbit de la intel·ligibilitat (la dimensió, en què entenem): vers el sentit (per tant, una imatge amb sentit)”. La traducció és meua i, no cal dir que, tractant-se d’un text de Heidegger, és arriscada. En primer lloc, no goso afirmar, bé que no ho descarto, que “Gleichnis” equivalgui aquí a al·legoria. Ted Sadler ho entén així en la seva traducció a l’anglès: “We speak of an ‘allegory’, also of ‘sensory image’ (Sinn-Bild), of a sort that provides a hint or clue...” (*The Essence of Truth. On Plato’s Cave Allegory and Theaetetus*. London & New York: Continuum, 2002). Sigui com sigui, caldria recordar de bell nou que Plató diu simplement “aquesta imatge... cal aplicar-la”. Conseqüentment, es tracta d’una προσαπτεῖα εἰκῶν que Plató no sembla considerar ὑπόνοια, el terme platònic per ἀλληγορία.

la mesura de les meves possibilitats'. / 'Au, doncs!', deia jo al meu torn; 'pensa-ho tu també i no t'estranyis que els qui van arribar allí dalt no vulguin fer el que és propi dels humans, sinó que les seves ànimes maldin per romandre-hi sempre. Car versemblantment és més o menys així, si s'hi pensa segons la imatge (εἰκόνα) que s'ha mencionat abans'⁴.

Més enllà del fet de ser platònics o idealistes, o d'adherir-nos per contra a l'aristotelisme o materialisme d'acord amb aquella fictícia divisió dels éssers humans que proposà el poeta romàntic anglès Samuel Taylor Coleridge⁵, fóra certament difícil per a qualsevol ciutadà occidental amb accés a l'educació superior en Humanitats no haver rebut mai l'impacte de les imatges platòniques. Tot al llarg dels segles, la Tradició Clàssica Occidental ha incorporat al seu patrimoni riqueses d'índole i procedència diverses, i *La caverna* de José Saramago⁶ no és sinó una confirmació contemporània més del llegat platònic secular⁷ –en efecte, Saramago precedeix el text d'una breu cita

⁴ 514a-517d. La traducció és meua seguint l'edició de J. Burnet. *Platonis Opera*, vol. 4. Oxford: Clarendon Press, 1901, rpr. 1968, i així serà en tots els altres casos. Sobre la caverna de Plató, la seva tradició i influència, vegeu a títol d'exemple: Miorelli, A. *Ancora nella caverna: riscritture narrative tardo-novecentesche del mito platonico della caverna*. Trento: Dipartimento de filosofia, storia e beni culturali (*Labirinti* 93), 2006; Smith, A. D. *The Problem of Perception*. London: Harvard University Press, 2002; Smythies, J. R. *The walls of Plato's cave: the science and philosophy of brain, consciousness and perception*. Aldershot: Avebury, 1994. I sobre la *República* de Plató: Ferrari, G. R. F. (ed.). *The Cambridge Companion to Plato's Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007; Santas, G. (ed.). *The Blackwell Guide to Plato's Republic*. Oxford: Blackwell, 2006; Blackburn, S. *Plato's Republic*. London: Atlantic Books, 2006; Dorter, K. *The Transformation of Plato's Republic*. Lanham, Md.: Lexington; Oxford: Oxford Publicity Partnership, 2006; Mills-Daniel, D. *Briefly. Plato's The Republic*. London: SCM Press, 2006; Rosen, S. *Plato's Republic: A Study*. New Haven, Conn.; London: Yale University Press, 2005; Mitchell, B. *An Engagement with Plato's Republic: A Companion to the Republic*. Aldershot: Burlington, Vt.: Ashgate, 2003; Ostfeld, E. N. (ed.). *Essays on Plato's Republic*. Aarhus; Oxford: Aarhus University Press, 1998.

⁵ "Table Talk" en *The Oxford Authors* (ed. H. J. Jackson). Oxford: Oxford University Press, 1985, pp. 594-5. I així defineix Luis Cernuda la tensió entre realitat i desig en la seva poesia: "Es cierto que en determinados versos yo mismo he querido engañarme con nociones halagüeñas de inmortalidad, en una forma u otra; es difícil ser siempre fiel a nuestras convicciones, por hondas que sean. La culpa tal vez pueda achacarla a cierto idealismo mío, espontáneo y cándido, que sólo con ayuda del tiempo puedo dominar y, tras la reflexión, orientar hacia lo materialista. Ya Coleridge decía que los hombres son, por nacimiento, platónicos o aristotélicos, o sea, idealistas o materialistas" (Luis Cernuda. *La Realidad y el Deseo* (1924-1962). Madrid: Alianza Tres, "Historial de un libro", 1991, p. 417.

⁶ Per a una anàlisi general, vegeu, per exemple: Laird, A. "Death, Politics, Vision, and Fiction in Plato's Cave (After Saramago)". *ARION. A Journal of Humanites and the Classics* 10 (3). WIN 2003, 1-30, i Ortega Villaro, B. "La caverna de Saramago" a A. Ruiz Sola-B. Ortega Villaro (eds.). *La recepción del mito clásico en la literatura y el pensamiento*. Burgos, UNiversidad, 2002, 2002, 325-340..

⁷ Sobre la vida i obra de l'autor, vegeu a títol d'exemple: Paula Martins, Adriana de & Mark Sabine (eds.). *In Dialogue with Saramago: Essays in Comparative Literature*. Manchester: University of Manchester Press, 2006; Roani, Gerson Luiz. *No limar do texto: literatura e história em José Saramago*. Sao Paulo: Annablume, 2002; *On Saramago*. Dartmouth MA: Centre for Portuguese Studies and Culture, 2001; Venâncio, Fernando: José Saramago: a luz e o sombreado. Porto: Campo das Letras, 2000; Stegagno Picchio, Luciana. *José Saramago: instantanee per un ritratto*. Firenze: Passigli, 2000; Lago, Maria Paula. *A face de Saramago*. Porto: Granito, Editores e Livreiros, 2000; Arias, Juan: *José Saramago, el amor posible*.

pensada per parar esment en la nostra identitat compartida amb els presoners platònics: “ ‘Estranya escena i estranys presoners els que descrius’, ‘doncs són iguals que nosaltres’ (PLATÓ, *República*, Llibre VII)”⁸ (“ ‘*Que estranha cena descreves e que estranhos prisioneiros, São iguais a nós*. *Platão, República, Livro VII*’ ”)⁹. Llegim, doncs, els detalls precisos de la valent *katábasis* de Cipriano Algor a les vigilades profunditats del Centre:

“Allà a baix, a trenta o quaranta metres de profunditat, no es devia notar la diferència entre el dia i la nit, segur que no hi havia més que tenebres tallades per la llum crua dels projectors i dels focus (260)... Davant seu, dos focus col·locats a banda i banda, de tal manera que la llum no donés de ple a dintre, mostraven la forma allargada de l’entrada d’una gruta (270)... era negre com l’interior d’un cos. Hi havia un pendent no gaire pronunciat, però irregular... Hi va haver un moment que li va semblar distingir a la seva dreta una cosa que hauria pogut ser una plataforma i una paret... De cop... la paret li va quedar al davant (271). Havia arribat al final de la gruta... davant dels seus ulls es va perfilar... una cosa que semblava un banc de pedra, i tot seguit... arrencats, uns volums mal definits van aparèixer i desaparèixer... el que allà hi havia era un cos humà assegut. Al costat... cinc cossos més també asseguts... La paret llisa del fons de la gruta quedava a deu pams de les òrbites buides... va passar lentament el feix de llum de la llanterna per sobre els caps foscos i ressecs, aquest és un home, aquesta és una dona, un altre home, una altra dona, i un home més, i una altra dona, tres homes i tres dones, va veure restes de cordes que feia l’efecte que haguessin servit per immobilitzar-los el coll, després va abaixar la llum, unes cordes iguals els subjectaven les cames... La llum de la llanterna va acariciar una vegada més (272) aquells pobres rostres, les mans totes pell i ossos... Saps què és allò, Sí, fa temps que en vaig llegir alguna cosa, va respondre en Marçal, I saps també que el que hi ha, pel fet de ser el que és, no té realitat, no pot ser real, Sí, i tot i així jo he tocat amb aquesta mà el front d’una d’aquelles dones, no ha estat una il·lusió, no ha estat un somni... Si no són els altres, ja que aquells no van existir, qui són aquests, va demanar en Marçal, No ho sé, però després d’haver-los vist m’he quedat pensant que potser el que realment no existeix és allò a què donem el nom de no-existència... Només hi falta una cosa, va murmurar en Cipriano Algor... És aquí, va dir. A terra es veia una gran taca negra on el (273) terreny estava recremat, com si durant molt de temps hi hagués hagut encesa una foguera. Ja no cal continuar preguntant-se si van existir o no, va dir en Cipriano Algor, les proves són aquí, que cadascú en tregui les conclusions que cregui pertinents, jo ja n’he tret les meves... Què ha vist, qui és aquesta gent, Aquesta gent som nosaltres, va dir en Cipriano Algor, Què vol dir, Que som nosaltres, jo, tu, en Marçal, tot el Centre, segurament tot el món, Sisplau, expliqui’s, Presta’m

Barcelona: Planeta, 1998; Costa, Horacio. *José Saramago: o período formativo*. Lisboa: Caminho, 1997; *José Saramago: la Semana de Autor*. Madrid: Cultura Hispánica, 1995; Cerdeira da Silva, Teresa Cristina. *José Saramago: entre a história e a ficção, uma saga de portugueses*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1989; Seixo, Maria Alzira. *O essencial sobre José Saramago*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1987.

⁸ Per a totes les citacions seguiré l’edició següent i la numeració entre parèntesis s’hi refereix: José Saramago. *La caverna* (traducció de Xavier Pàmies). Barcelona: Edicions 62, El Balancí 394, 2001.

⁹ Per a totes les citacions seguiré l’edició següent i la numeració entre parèntesis s’hi refereix: José Saramago. *A Caverna. Romance*. Lisboa: Caminho. O Campo da Palavra, 2000.

atenció, escolta'm. L'explicació de la història va durar mitja hora. La Marta la va escoltar sense interrompre'l ni una sola vegada. Al final, tan sols va dir, Sí, crec que té raó, som nosaltres" (274).

"Lá em baixo, a trinta ou quarenta metros de profundidade, não se notaria a diferença entre o dia e a noite, certamente não haveria mais do que trevas cortadas pela luz crua dos projectores e das gambiarras (318)... Lá adiante, dois focos colocados num extremo e no outro, de modo que a luz não fosse dar em cheio no interior, mostravam a forma oblonga da entrada de uma gruta (330)... era negro com o interior de um corpo. Havia um declive não muito pronunciado, mas irregular... Em certa altura pereceu-lhe perceber que havia à sua direita algo que poderia ser uma plataforma e um muro (331)... De repente... a parede apresentou-se na sua frente. Havia alcançado o final da gruta... diante dos olhos surgiu-lhe... o que parecia um banco de pedra, e logo... alinhados, uns vultos mal definidos apareceram e desapareceram (331)... e era um corpo humano sentado o que ali estava. Ao lado dele... mais cinco corpos igualmente sentados... A parede lisa do fundo da gruta estava a dez palmos das órbitas encovadas... passou lentamente o foco da lanterna sobre as cabeças escuras e ressequidas, este é homem, esta é mulher... três homens e três mulheres, viu restos de ataduras que pareciam ter servido para lhes imobilizar os pescoços, depois baixou a luz, ataduras iguais prendiam-lhes as pernas... A luz da lanterna acariciou uma vez mais os míseros rostos, as mãos só pele e osso (332)... Sabes o que é aquilo, Sei, li alguma coisa em tempos, respondeu Marçal, E também sabes que o que ali está, sendo o que é, não tem realidade, não pode ser real, Sei, E contudo eu toquei com esta mão na testa de uma daquelas mulheres, não foi uma ilusão, não foi um sonho... Se não são os outros, uma vez que eles não existiram, quem são estes, perguntou Marçal, Não sei, mas depois de os ver fiquei a pensar que talvez o que realmente não exista seja aquilo a que damos o nome de não existência... Só falta uma coisa, murmurou Cipriano Algor (333)... Aqui está, disse. Na chão via-se uma grande mancha negra, a terra estava requeimada naquele local, como se durante muito tempo tivesse ardido ali uma fogueira. Deixou de valer a pena continuar a perguntar se eles existiram ou não, disse Cipriano Algor, as provas estão aqui, cada qual tirará as conclusões que achar justas, eu já tirei as minhas... Que foi que viu, quem são essas pessoas, Essas pessoas somos nós, disse Cipriano Algor, Que quer dizer, Que somos nós, eu, tu, o Marçal, o Centro todo, provavelmente (334) o mundo, Por favor, explique-se, Dá-me atenção, escuta. A história levou meia hora a ser contada. Marta ouviu-a sem interromper uma única vez. No fim, apenas disse, Sim, creio que tem razão, somos nós" (335).

El deute amb Plató és evident, però també ho és que per a l'escriptor lusità la Tradició Clàssica no representa una llosa, el pes insuportable de la qual acaba per asfixiar la seva creativitat, sinó que, ben al contrari, l'esperona i vivifica. Mitjançant Sòcrates, Plató exigia del seu interlocutor un acte imaginatiu per a la intel·lecció plena de la seva proposta idealista o ideocèntrica de l'existència. La seva caverna i els seus presoners, gosariem dir que gairebé "tangibles" en les ments dels ciutadans cultes d'occident, són ficció pensada per afirmar la identitat única d'aquells homes imatge, homes icona, i dels humans de tots els temps. I, seguint l'exemple del mestre, Saramago es lliura també a un joc analògic agosarat des del seu relat de ficció, *La caverna*, i amb l'ajut d'un "espeleòleg" singular i també fictici, el terrissaire Cipriano Algor. En efecte, aquest darrer descobreix la realitat, entre resseca i quasi fossilitzada, dels presoners

platònics en els abismes de l'ultramodern Centre, però és capaç alhora d'escalar i situar-se al cim de l'abstracció, "tot el món", deixant enrere el "jo", el "tu", el "nosaltres" i també "tot el Centre". En efecte, el "fals" Marçal del relat de ficció i els lectors "autèntics" de *La caverna* de Saramago saben que els presoners platònics són irreals, però neutralitzen pols oposats aparentment irreconciliables en plantejar-se paradoxalment que tal vegada allò que en realitat no existeix sigui la no-existència. Es tracta, endemés, d'una gosadia mental urgent, car, com li succeeix al Marçal de la novel·la, els nostres ulls podrien no donar crèdit al que qualsevol dia pugui anunciar algun gran Centre proper a nosaltres:

"I tot seguit, dirigint-se a la Isaura i al sogre, Hi havia un cartell, d'aquells grossos, a la façana del Centre, a veure si són capaços d'endevinar què hi deia, va demanar, Ni idea, van respondre tots dos, i aleshores en Marçal va dir, com si recités, BEN AVIAT, OBERTURA AL PÚBLIC DE LA CAVERNA DE PLATÓ, ATRACCIÓ EXCLUSIVA; ÚNICA AL MÓN, COMPRI ARA MATEIX LA SEVA ENTRADA" (285).

"E logo, dirigindo-se a Isaura e ao sogro, Havia um cartaz, daqueles grandes, na fachada do (349) Centro, são capazes de adivinhar o que ele dizia, perguntou, Não temos ideia, responderam ambos, e então Marçal disse, como se recitase, BREVEMENTE, ABERTURA AO PÚBLICO DA CAVERNA DE PLATÃO, ATRACÇÃO EXCLUSIVA, ÚNICA NO MUNDO; COMPRE JÁ A SUA ENTRADA" (350).

D'un Centre així i amb ofertes d'aquesta mena, cal fugir-ne immediatament; en un Centre així, cal no "encavernar-s'hi" mai¹⁰. Cadascú de nosaltres deu saber quantes

¹⁰ En efecte, el Centre s'assembla a una capsxa xinesa: "...la millor definició del Centre continua sent considerar-lo com una població a dintre d'una altra població" (210) ("*... a melhor explicação do Centro ainda seria considerá-lo como uma cidade dentro de outra cidade*" -258), bé que, tot seguit, comprenem que es tractaria en tot cas d'una capsxa xinesa especial, ja que la més petita de les capsxes del seu interior supera paradoxalment la grandària de la més gran: "...tinc la impressió que és més gran que la ciutat mateixa, o sigui, el Centre és dintre la Ciutat, però és més gran que la ciutat, tot i ser-ne una part és més gran que el tot" (210) ("*... tenho a impressão de que ele é maior do que a própria cidade... sendo uma parte é maior que o todo*" -259). Es tanca sobre si mateix i afavoreix la claustrofòbia: "Tret de les portes que donen a l'exterior, a cap de les altes façanes hi ha obertures, són impenetrables panys de muralla on els cartells penjats que prometen un lloc segur no poden ser culpats de tapar la llum i robar l'aire a qui hi viu a dintre. Al contrari d'aquestes façanes llises, la que mira cap a aquesta banda està clivellada de finestres, centenars... milers de finestres, tancades sempre a causa de l'aire condicionat de l'interior" (83) ("*Exceptuando as portas que abrem para o exterior, em nenhuma das restantes frontarias há aberturas... Ao contrário dessas fachadas lisas, a frente virada para este lado está crivada de janelas, centenas e centenas de janelas, milhares de janelas, sempre fechadas por causa do condicionamento da atmosfera interna*" -100). Es regeix per una rígida jerarquia que Marçal haurà de deixar molt clara als seus inferiors: "...les estructures jeràrquiques es defineixen i es mantenen tant perquè es respecten com per ser respectades escrupolosament, de cap manera per ser transgredides o subvertides, sense oblidar que tractar els inferiors o subalterns amb excessiva confiança sempre ha acabat minant el respecte i portant a l'abús de confiança, o, si volem fer servir paraules més explícites, sense ambigüïtat, a la insubordinació, la indisciplina i l'anarquia" (108) ("*as configurações hierárquicas se definem e se mantêm por e para serem escrupulosamente respeitadas, e nunca ultrapassadas ou pervertidas, sem esquecer que tratar os inferiores ou subalternos com excessiva confiança sempre acabou por minar o respeito e resultar em licença, ou, querendo usar palavras mais*

vegades i per quins motius poc meditats ha cedit a la temptació d'abraçar la foscor i baixar a l'abisme, tot deixant-se seduir per un espectacle d'ombres o simulacres d'un benestar fals¹¹. L'exhortació platònica a la llibertat, l'accés definitiu a la Llum triomfant sobre les tenebres del món més material, sembla que és escoltada pels protagonistes de la nostra història i, naturalment, per l'escriptor que els ha donat la vida. Marçal i Marta dubten encara: "Què farem, va demanar, però en Marçal no va tenir temps de respondre. Amb veu ferma, en Cipriano Algor deia, Vosaltres feu el que us sembli, jo me'n vaig" (274) (*"Que vamos fazer, perguntou, mas Marçal não teve tempo de responder. Em voz firme, Cipriano Algor dizia, Vocês decidirão a vossa vida, eu vou-me embora"* -335). Això no obstant, tan aviat com els joves superin el shock causat pel descobriment de les entranyes tràgiques del Centre i que ha sacsejat les seves ments, comprendran que paga la pena de rehabilitar l'autoritat i el bon criteri dels ancians: "Tinc un fill que em va creixent dintre la panxa, si ell mai vol, quan sigui senyor dels seus actes, viure en un lloc com aquest, farà el que sigui la seva voluntat, però parir-lo aquí, no... Mai és massa tard per esmenar un error" (281) (*"Tenho um filho a crescer-me na barriga, se ele alguma vez quiser, quando for senhor das suas acções, viver num sítio com este, terá feito o que era sua vontade, mas, pari-lo eu aqui, não... Nunca é demasiado tarde para emendar um erro"* -344). A l'efectiva "imatge" de *La caverna* ja només li resta capgirar la voluntat de qui més es deixà seduir per les llums que el Centre, la seva "imatge" germana, va saber projectar: "Marçal va dir, Ja no sóc un empleat del Centre, he presentat la dimissió com a guarda... No sé si ha estat el millor o el pitjor, he fet el que s'havia de fer" (283) (*"Marçal disse, Ja não sou empregado do Centro, pedi a demissão de guarda... Não sei se foi o melhor ou o pior, (346) fiz o que devia ser feito"* -347).

Un final feliç, sens dubte, però, puix que el model de referència és la imatge platònica de la caverna, no sembla molt agosarat pensar que la pedagogia o "antropogogia" que Saramago exerceix aspira a fer el crit d'alerta sobre la degradada condició dels homes i les dones occidentals contemporanis. Aquests són, certament, presa fàcil de caçadors de voluntats alienes, éssers finalment seduïbles i seduïts per la varietat i quantitat d'ofertes del gran Centre-Aparador, quan la llibertat en què han viscut –per mínima que hagi estat- i la formació rebuda en les centres d'ensenyament

explicitas, sem ambiguidade, insubordinação, indisciplina e anarquia" -131-32). I, per descomptat, en el seu interior el control és absolut i no descarta l'amenaça: "El guarda va demanar-li el carnet d'identitat, el carnet que l'acreditava com a resident, va comparar els retrats que hi havia a cada un, va examinar amb lupa les empremtes dactilars de tots dos documents, i, per acabar, va recollir una empremta del mateix dit, que en Cipriano Algor, després d'haver estat degudament instruït, va prémer contra el que devia ser un lector de l'ordinador portàtil que el guarda havia tret d'una bossa que portava en bandolera... accepti un consell que li donaré, no torni a aparèixer per aquí, podria tenir complicacions durant la resta de la seva vida... no hi ha res de secret darrere aquesta porta... Si és com vostè diu, per què no treuen el rètol... Ens serveix de reclam per saber qui són les persones curioses que viuen al Centre" (254) (*"O guarda pediu-lhe o cartão oficial de identidade, o cartão que o acreditava como residente, comparou a cara ao retrato incorporado em cada um, examinou à lupa as impressões digitais apostas nos documentos, e, para terminar, recolheu uma impressão do mesmo dedo, que Cipriano Algor, após ter sido devidamente instruído, premiu contra o que seria um leitor do computador portátil que o (310) guarda extraíra de uma bolsa que levava a tiracolo... aceite-me um conselho, não torne a aparecer por aqui, poderia arranjar complicações para a sua vida, ser curioso uma vez basta, de resto nem vale a pena, não há nada de secreto por trás desta porta... Se é como diz, por que é que não retiram a chapa, perguntou Cipriano Algor, Serve de chamariz para ficarmos a saber quem são as pessoas curiosas que moram no Centro"* -311).

¹¹ Vegeu al respecte, per exemple: Schulenburg, C. "A Cultural Battle with the Center: José Saramago's *The Cave* and Globalization". *ROMANCE NOTES* 44 (3). SPR 2004, 283-291.

hauria d'haver-los dotat d'esperit crític i capacitat de resistència. En efecte, que n'és, de diferent, la seva situació de la d'aquells presoners platònics que ho foren sempre i mai no contemplaren la llum! Sens dubte aquests darrers caldria arrossegat-los:

“Mira d'escatir, doncs”, deia jo al meu torn, ‘quin tipus no només d'alliberament sinó també de guarició de l'esclavatge i de la ignorància tindrien (αὐτῶν λύσιν τε καὶ ἱάσιν τῶν τε δεσμῶν καὶ τῆς ἀφροσύνης), si quelcom així els passés en la realitat. Quan un d'ells fos alliberat (λυθείη) i, de sobte, hagués d'aixecar-se, girar el coll, caminar i alçar la vista vers la llum... si algú l'arrossegava a la força des d'allí (ἔλκοι... βίᾳ) per la pujada difícil i costeruda, i no el deixava anar abans no el tragués a la llum del sol, ¿no creus que patiria i li molestaria que l'arrosseguessin, i que, quan arribés a la llum, pel fet de tenir els ulls plens de claror, no podria veure res del que ara s'anomena veritat?’ (515c-e).

Fins aquí –en l'ordre, és clar, de la meua exposició-, les voluntats de Plató i Saramago s'agermanen sense cap mena de dificultat o, dit altrament, ambdós exhorten els humans a ser lliures i mai esclaus, a abraçar la Realitat i rebutjar les seves ombres, simulacres o aparences, a abandonar definitivament totes les presons en les quals, cecs o de vegades incauts –com succeeix als protagonistes de l'obra de Saramago-, s'autoempresonen voluntàriament. I és que les caveres poden ser també daurades, espais fins i tot edènics i protectors dels quals no ens plau de sortir (“... Al fons, a l'altíssima paret cendrosa que tallava el pas, es veia un enorme cartell blanc... es llegien... aquestes paraules, VISQUI EN UN LLOC SEGUR, VISQUI AL CENTRE” -76) (“... *em letras de um azul brilhante e intenso, se liam de um lado a outro estas palavras, VIVA EM SEGURANÇA; VIVA NO CENTRO*” -92). Amb tot, es percep una diferència de grau ostensible, ja que l'escenari imaginat pel filòsof atenès és lògicament magre en sofisticació, de manera que els seus presoners només coneixen el plaer de rivalitzar entre ells per aconseguir els honors reservats a qui reciti primer l'ordre en què passaran davant dels seus ulls les ombres d'objectes varis (516 c-d). Ben al contrari, el Centre imaginat per Saramago ha d'aparèixer per raons òbvies com la hipèrbole capaç de provocar la nàusea de l'auster terrissaire¹². En ell hi ha:

¹² No obstant, si es fa abstracció de les preteses excel·lències del Centre, Saramago el presenta com el “centre” de tres cercles concèntrics –caverna al capdavant- de degradació creixent: 1) el cinturó verd o agrícola: “La contrada és trista, bruta... Algú va donar a aquestes enormes extensions d'aparença gens campestre el nom tècnic de Cinturó Agrícola, i també, per analogia poètica, Cinturó Verd, però l'únic paisatge que els ulls arriben a abastar a banda i banda de la carretera, cobrint sense solució de continuïtat perceptible molts milers d'hectàrees, són grans estructures de teulada plana, rectangulars, fetes de plàstic d'un color neutre que el temps i la pols, de mica en mica, han anat tornat cendrós i gris. A sota, fora de l'abast de les mirades de qui tot just hi passa, hi creixen plantes (10)... els hivernacles grisos, cendrosos, lívids, deu ser per això que les maduixes han perdut el color, d'aquí no gaire seran blanques per fora com ja ho acostumen a ser per dintre i tindran el gust de qualsevol cosa que no tingui gust de res” (276) (“*A região é... suja... Alguém deu a estas enormes extensões de aparência nada campestre o nome técnico de Cintura Agrícola, e também, por analogia poética, o de Cintura Verde, mas a única paisagem que os olhos conseguem alcançar nos dois lados da estrada, cobrindo sem solução de continuidade perceptível muitos milhares de hectares, são grandes armações de tecto plano, rectangulares, feitas de plásticos de uma cor neutra que o tempo e as poeiras, aos poucos, foram desviando ao cinzento e ao pardo. Debaixo delas, fora dos olhares de quem passa, crescem plantas (12)... as estufas pardas, cinzentas, lívidas, por isso é que os morangos devem ter perdido a cor, não falta muito para que sejam brancos por fora como já o vão sendo por dentro e tenham o sabor de qualquer coisa que não saiba a nada*” -338-39); 2) el cinturó

“...uns cavallets amb cavalls, uns cavallets amb coets espacials, un casal d’infants, un casal d’avis, un túnel de l’amor, un pont suspès, un tren fantasma, un gabinet d’astrologia, una taquilla d’apostes, una parada de tir, un camp de golf, un hospital de luxe... pluja, vent i neu a discreció, una muralla xinesa, un taj mahal, una piràmide d’Egipte, un temple de karnak, un aqüeducte amb aigua corrent... un estany... un cavall de troia, una cadira elèctrica, un piquet d’execució... un satèl·lit de comunicacions, un cometa, una galàxia... en fi, una llista a tal punt extensa de prodigis que ni amb vuitanta anys de vida ociosa n’hi hauria prou per gaudir-ne amb profit, ni que la persona hagués nascut al Centre i no n’hagués sortit mai per anar al món exterior” (252).

“... um carrocel com cavalos, um carrocel com foguetes espaciais, um centro dos pequeninos, um centro da terceira idade, um túnel do amor, uma ponte suspensa, um comboio fantasma, um gabinete de astrólogo, uma recepção de apostas, uma carreira de tiro, um campo de golfe, um hospital de luxo... chuva, vento e neve à discrição, uma muralha da china, um taj-mahal, uma pirâmide do egipto, um templo de karnak, um aqueduto das águas livres... um lago... um cavalo de tróia, uma cadeira eléctrica, um pelotão de execução... um satélite de comunicações, um cometa, uma galáxia... enfim, uma lista a tal ponto extensa de prodígios que nem oitenta anos de vida ociosa bastariam para os desfrutar com proveito, mesmo tendo nascido a pessoa no Centro e não tendo saído dele nunca para o mundo exterior” (308).

Però, com he assenyalat abans, Saramago no és “presoner” de la imatge platònica. Sens dubte n’ha rebut l’impacte¹³, però és el seu “atribut”, l’aplicabilitat, allò que el

industrial: “Van deixar el Cinturó Agrícola enrere, la carretera, ara més bruta, travessa el Cinturó Industrial obrint-se camí entre instal·lacions fabrils de totes les mides, activitats i formes, amb dipòsits esfèrics i cilíndrics de combustible, centrals elèctriques, xarxes de canonades, conduccions d’aire, ponts suspesos, tubs de tots els gruixos... xemeneies llançant a l’atmosfera columnes de fums tòxics, grues de llargs braços, laboratoris químics, refineries de petroli, olors fèrides, acres o dolcenques, sorolls estridents de perforadores, grinyols de serres mecàniques, cops brutals de martells pneumàtics...” (11) (*“Deixaram a Cintura Agrícola para trás, a estrada, agora mais suja, atravessa a Cintura Industrial rompendo pelo meio de instalações fabris de todos os tamanhos, actividades e feitos, com depósitos esféricos e cilíndricos de combustível, estações eléctricas, redes de canalizações, condutas de ar, pontes suspensas, tubos de todas as grossuras... chaminés lançando para a atmosfera rolos de fumos tóxicos, gruas de longos braços, laboratórios químicos, refinarias de petróleo, cheiros fétidos, amargos ou adocicados, ruídos estridentes de brocas, zumbidos de serras mecânicas, pancadas brutais de martelos de pilão...”* -13), i 3) la mateixa ciutat: “Després del Cinturó Industrial comença la ciutat, bé, no la ciutat pròpiament dita... això que aquí es veu són aglomeracions caòtiques de barraques fetes de tots aquells materials, la majoria precaris, que puguin ajudar a protegir de la intempèrie, sobretot de la pluja i del fred, els seus mal equipats ocupants” (12) (*“Depois da Cintura Industrial principia a cidade, enfim, não a cidade propriamente dita... o que aqui se vê são aglomerações caóticas de barracas feitas de quantos materiais, na sua maioria precários, pudessem ajudar a defender das intempéries, sobretudo da chuva e do frio, os, seus mal abrigados moradores”* -14).

¹³ Ho constatem en la descripció del somni de Cipriano Algor que, del model platònic, reproduïx quasi literalment l’àmbit físic de la caverna, la situació del presoner i el fet de qüestionar-se la naturalesa de les ombres: “En Cipriano Algor va somiar que era a dintre del seu forn nou (157)... va sentir que el cos li pesava com un plom ... el que li passava és que estava lligat al respall del banc, lligat sense cordes ni cadenes, però lligat. Va provar una altra

sedueix de debò. És ben sabut que l'escriptor lusità no destaca precisament per retre culte a la Idea ni a àmbits immutables i eterns, aliens al canvi i la transformació, és a dir a l'esdevenir¹⁴, i ubicats més enllà (μετά) del món físic en què vivim. Ben al contrari, ancorat voluntàriament i joiosa en el món material¹⁵, és en ell, gràcies a ell i mai fugint-ne, que al seu parer els humans han de reivindicar el dret a tota la felicitat de què siguin capaços. Fóra inútil precisar que els grans protagonistes de *La República* de Plató no

vegada de girar el cap, però el coll no el va obeir, Sóc una estàtua de pedra asseguda en un banc de pedra mirant una paret de pedra... una ombra nova va aparèixer sobre la paret del fons... però el terrissaire va saber de seguida de qui es tractava, ni l'ombra, més fosca, ni la veu, més gruixuda, pertanyien al gendre, Senyor Cipriano Algor, he vingut només per informar-lo que la nostra comanda de figures d'argila acaba de ser anul·lada... no sé si vull saber per què s'ha ficat aquí dintre, si és per presumir d'heroi romàntic que espera que una paret li reveli els secrets de la vida, a mi em sembla senzillament ridícul ... sabia que el somni s'havia acabat" (159-160) ("Cipriano Algor sonhou que estava dentro do seu novo forno (193)... sentiu que o corpo lhe pesava como chumbo... o que ele estava era atado ao recosto do banco, atado sem cordas nem (195) cadeias, mas atado. Experimentou outra vez virar a cabeça, mas o pescoço não lhe obedeceu, Sou como uma estátua de pedra sentada num banco de pedra olhando um muro de pedra... uma sombra nova apareceu sobre a parede do fundo... mas o oleiro soube logo de quem se tratava, nem a sombra, mais escura, nem a voz, mais espessa, pertenciam ao genro, Senhor Cipriano Algor, vim só para informá-lo de que a nossa encomenda de bonecos de barro (196) acaba de ser cancelada... não sei nem quero saber por que se meteu aí, se foi para se dar ares de herói romântico à espera de que uma parede lhe revele os segredos da vida, a mim parece-me simplesmente ridículo... sabia que o sonho tinha terminado" (197).

¹⁴ Recordeu, per exemple, el *Timeu* 27d-28, 3: 'Així, doncs, en opinió meua, en primer lloc cal establir la diferència següent: què és el que és sempre i no esdevé, i que és el que esdevé sempre i mai no és? L'un el podem copsar amb la intel·ligència mitjançant el raonament en la mesura que és sempre segons ell mateix —és immutable—, de l'altre en podem opinar mitjançant l'opinió que deriva de la percepció sensible aliena a la raó, en la mesura que neix i mor i mai no és —és mutable—' (Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δόξαν πρῶτον διαίρετέον τάδε· τί τὸ ὄν αἰεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν αἰεὶ, ὄν δὲ οὐδέποτε; τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτόν, αἰεὶ κατὰ ταῦτα ὄν, τὸ δ' αὖ δόξει μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστόν, γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν —la traducció es meua seguint l'edició de J. Burnet, *Platonis Opera*, vol. 2 Oxford: Clarendon Press, 1972).

¹⁵ Tal vegada podria ser útil ara recordar algun dels seus poemes significatius al respecte com 'A l'illa de vegades habitada' ('Na ilha por vezes habitada'): "A l'illa de vegades habitada del que som, hi ha / nits, matins i matinades, en les quals no / necessitem morir. / Llavors sabem tot el que fou i serà. / El món apareix explicat definitivament i / ens envaeix una gran serenor, i es diuen les / paraules que la signifiquen. / Alcem un grapat de terra i el premem / entre les mans. / Amb dolcesa. / Allí s'hi troba tota la veritat suportable. El / contorn, el desig i els límits. / Podem dir llavors que som lliures, amb la / pau i el somriure de qui es reconeix i viatjà / infatigable al voltant del món, perquè / mossegà l'ànima fins al seus ossos. / Alliberem lentament la terra on s'esdevenen / miracles com l'aigua, la pedra i l'arrel. / Cadascú de nosaltres és de moment la vida. / Que amb això en tinguem prou" -José Saramago. *Poesía completa* (la traducció al català és meua). Madrid: Alfaguara, 2005, p. 415; seguiré aquesta edició en tots els casos. ("Na ilha por vezes habitada do que somos, há / noites, manhãs e madrugadas em que não / precisamos de morrer. / Então sabemos tudo do que foi e será. / O mundo aparece explicado definitivamente / e entra em nós uma grande serenidade, / e dizem-se as palavras que a significam. / Levantamos um punhado de terra e apertamo-la / nas mãos. / Com doçura. / Aí se contém toda a verdade suportável: o / contorno, a vontade e os limites. / Podemos então dizer que somos livres, com a paz / e o sorriso de quem se reconhece e viajou à / roda do mundo infatigável, porque mordeu a / alma até aos ossos dela. / Libertemos devagar a terra onde acontecem / milagres como a água, a pedra e a raiz. / Cada um de nós é por enquanto a vida. / Isso nos basta").

són pas els artesans, siguin terrissaires o exerceixin qualsevol altre ofici “demiúrgic”, sinó éssers dotats de capacitat noètica suficient per fer abstracció de la realitat immediata i alçar el vol, amb les ales de la filosofia, vers el món intel·ligible del qual aquella realitat és un simple reflex. S’entén, doncs, que la proposta de Saramago sigui baixar la Idea del pedestal on Plató l’entronitzà i renunciar a l’ascensió vers cims massa alts. Encara més, si es tracta de romandre en l’àmbit del que és material i estrictament humà, caldrà aturar les pretensions del cervell i cantar en canvi les excel·lències de la mà i els dits¹⁶, sense l’ajut previ dels quals aquell no serveix per a res:

“Cal tenir en compte que, quan naixem, els dits encara no tenen cervells, se’ns van formant de mica en mica amb el pas del temps i l’auxili del que els ulls veuen. L’auxili dels ulls és important, tant com l’auxili de tot allò que veuen. Per això el que (67) el que els dits sempre han sabut fer més bé ha estat precisament revelar les coses ocultes. Tot allò que al cervell es pugui percebre com a coneixement infús, màgic o sobrenatural, independentment del que puguin significar sobrenatural, màgic i infús, han estat els dits i els seus petits cervells que l’hi han ensenyat. Perquè el cervell del cap sabés el que era la pedra, abans va caldre que els dits la toquessin, en trobessin l’aspror, el pes i la densitat, va caldre que s’hi fessin mal. Fins molt temps després, el cervell no va comprendre que d’aquell fragment de roca se’n podia fer una cosa a la qual donaria el nom de ganivet i una cosa a la qual donaria el nom d’ídol (68). El cervell del cap s’ha passat tota la vida anant endarrerit respecte a les mans, i fins i tot avui dia, quan ens sembla que els ha passat al davant, encara són els dits els que li han d’explicar les recerques del tacte, l’esgarripança de l’epidermis quan toca el fang...” (92-3)¹⁷.

¹⁶ No em sé estar de citar de bell nou un altre dels seus poemes, ‘Declaració’ (*‘Declaração’*): “No, no hi ha mort. / Ni aquesta pedra és morta, / Ni és mort el fruit que ha caigut: / Els hi dona la vida l’abraçada del meus dits, / Respiren en la cadència de la meua sang, / De l’alè que els ha tocat. / També un dia, quan aquesta mà s’assequi, / En la memòria d’una altra mà perdurarà, / Com la boca guardarà callada / El sabor de les boques que ha besat” -p. 251. (*“Não, não há morte. / Nem esta pedra é morta, / Nem morto está o fruto que tombou: / Dá-lhes vida o abraço dos meus dedos, / Respiram na cadência do meu sangue, / Do bafo que os tocou. / Também um dia, quando esta mão secar, / Na memória doutra mão perdurará, / Como a boca guardará caladamente / O sabor das bocas que beijou”*).

¹⁷ I per demostrar que un terrissaire és un ésser diví que infon alè de vida, Saramago creu que la referència a Prometeu (cf. Pl. *Prt.* 320c-322d) és tan útil com inevitable: “S’explica que en l’antigor hi va haver un déu que va decidir modelar un home amb argila de la terra que abans havia creat, i a continuació, perquè tingués respiració i vida, va tirar-li l’alè al nas... És un fet històric que la feina de modelar, a partir d’aquell dia memorable, va deixar de ser atribuït exclusiu del creador i va passar a la incipient competència dels éssers creats, els quals, no cal dir-ho, no estan dotats de prou alè ventilant. La conseqüència va ser que s’assignes al foc la responsabilitat de totes les operacions subsidiàries capaces de donar... una raonable aparença de cosa viva a tot allò que arribés a sortir dels forns” (149) (*“Conta-se que em tempos antigos houve um deus que decidiu modelar um homem com barro da terra que antes havia criado, e logo, para que ele tivesse respiração e vida, lhe deu um sopro nas narinas... É um facto histórico que o trabalho de moldagem, a partir daquele memorável dia, deixou de ser um atributo exclusivo do criador para passar à incipiente competência das criaturas, as quais, escusado seria dizer, não estão apetrechadas de suficiente sopro ventilador. O resultado foi ter-se assinado ao fogo a responsabilidade de todas as operações subsidiárias capazes de dar... uma razoável semelhança de coisa viva a quanto viesse a sair dos fornos”* -182-3). “En Cipriano Algor... va enfonsar totes dues mans a la cendra... va subjectar... el cap encara ocult

“Note-se que, ao nascermos, os dedos ainda não têm cérebros, vão-nos formando pouco a pouco com o passar (82) do tempo e o auxílio do que os olhos vêem. O Auxílio dos olhos é importante, tanto quanto o auxílio daquilo que por eles é visto. Por isso o que os dedos sempre souberam fazer de melhor foi precisamente revelar o oculto. O que no cérebro possa ser percebido como conhecimento infuso, mágico ou sobrenatural, seja o que for que signifiquem sobrenatural, mágico e infuso, foram os dedos e os seus pequenos cérebros que lho ensinaram. Para que o cérebro da cabeça soubesse o que era a pedra, foi preciso primeiro que os dedos a tocassem, lhe sentissem a aspereza, o peso e a densidade, foi preciso que se ferissem nela. Só muito tempo depois o cérebro compreendeu que daquele pedaço de rocha se poderia fazer uma coisa a que chamaria faca e uma coisa a que chamaria ídolo. O cérebro da cabeça andou toda a vida atrasado em relação às mãos, e mesmo nestes tempos, quando nos parece que passou à frente delas, ainda são os dedos que têm de lhe explicar as investigações do tacto, o estremecimento da epiderme ao tocar o barro...” (83).

La geometria ètica de Plató és amb molta freqüència decididament vertical i l'ascensió —n'hi ha prou de recordar la palinòdia del *Fedre* (243e-257b)- l'única direcció recomanable. En els pols oposats d'aquesta línia ètica vertical, en l'espai superior i en l'inferior, s'ubiquen la llum i la foscor físiques i ètiques. Del món intel·ligible “caigueren” les ànimes fins a esdevenir presoneres de la matèria, i aquest tràgic descens marcà l'origen del seu caminar a les palpentes, enmig d'una penombra feta de vulgars ombres o simulacres de veritat. Al seu torn, l'horitzontalitat és imatge de paràlisi ètica i posició pròpia dels qui no han pogut alçar el vol, amb ànimes mancades de les ales que l'exercici de la filosofia els hauria procurat tot transmetent als porus de la seva pell ordres precises d'obertura i pas lliure. José Saramago, per contra, reivindica la direcció inversa, reivindica el descens conscient des del cim a la base, perquè només així serem conscients del veritable origen de la nostra activitat noètica i, per extensió, reconeixerem el valor ètic suprem del saber mantenir-nos arrelats en la matèria, que no es presó sinó fonament. Com Plató, ens demana un acte gairebé imaginatiu, és a dir, saber reubicar el cervell o, encara millor, descobrir-lo en les dits. Amb el gran filòsof atenès comparteix fins i tot la idea que la nostra aventura existencial s'assembla molt a un anar avançant lentament en la foscor, pendants de la revelació o il·luminació del que resta amagat. I, tanmateix, tot i que en algun punt del recorregut ens creiem envaïts ja pel que és infús, màgic o sobrenatural, la dignitat suprema correspon sempre al principi o ἀρχή d'on prové la informació que després és elaborada intel·lectualment. Si de bell nou recordéssim ara Coleridge, constataríem que a Plató li ha sortit un imitador díscol, admirador, és cert, de les seves imatges, però enamorat del valor indubtable de l'experiència que Aristòtil dignificà considerablement. Guarits de la ignorància, com els presoners platònics, però, a diferència del que Plató desitjava per a ells, conscientment aliens a cap mena d'idealitat o trànsit metafísic, Saramago manté que els humans han de deixar de caminar endarrerits i notablement perduts, ben amatents aquest cop a les dades resultants d'investigacions múltiples, aquelles que fan estremir abans l'epidermis que el cervell. Per tant, ell sí que ens aconsella l'horitzontalitat per conviure joiosos amb la

d'una figura... Va resultar ser la infermera. Va espolsar-li la cendra del cos, va bufar-li la cara, semblava que li estigués donant alguna mena de vida, que li passés l'alè dels seus propis pulmons, el batec del seu propi cor” (164) (*“Cipriano Algor... e afundou as duas mãos nas cinzas... segurou... a cabeça ainda oculta de um boneco... Calhou ser a enfermeira. Sacudiu-lhe as cinzas do corpo, soprou-lhe na cara, parecia que estava a dar-lhe uma espécie de vida, a passar para ela o hausto dos seus próprios pulmões, o pulsar do seu próprio coração” -202).*

matèria, bé que ens alerta contra les caveres o Centres en els quals ens sentim temptats d'endinsar-nos com si es tractés d'assolir una fita existencial. El cervell o societat contemporània s'ha endarrerit de bell nou respecte dels dits del terrissaire, de la lliçó secular del fang¹⁸ i la Natura. Potser encara som a temps, sembla dir-nos, de corregir l'error com la Marta, o d'imitar el darrer gran gest de Cipriano Algor i percebre'ns com a pols que ha de tornar a la pols sota la llum del sol, abans que la tragèdia ecològica i humana, els nostres cossos ressecs i quasi fossilitzats, descoberts en una cova profunda per algun espeleòleg valent i agosarat, confirmin que hi hagué un acte de ὕβρις imperdonable que acabà irremeiablement en tragèdia, la nostra tragèdia:

“Va sortir de la furgoneta i va encaminar-se cap al forn... Cipriano Algor va acostar-se a la porta de la casa i va començar a disposar les estatuetses a terra, dretes, enfonsades a la terra mollta, i quan les va tenir totes col·locades va tornar al forn... cap d'ells va fer cap pregunta, un per un van entrar també al forn i van treure figures a fora... i les figuretes anaven omplint de mica en mica l'espai de davant de la casa, i aleshores Cipriano Algor va entrar a l'obra i amb molta cura va agafar dels prestatges les estatuetses defectuoses que hi havia anat deixant, i va afegir-les a les seves germanes sanes i condretes, amb la pluja es tornaran fang, i després en pols quan els sol l'assequi, però aquest és el destí de qualsevol de nosaltres” (285).

“Saiu da furgoneta e dirigiu os passos para o forno... Cipriano Algor aproximou-se da porta da casa e começou a dispor as estatuetas no chão, de pé, firmes na terra molhada, e quando as colocou a todas voltou ao forno... nenhum deles fez perguntas, um a um entraram também no forno e trouxeram bonecos para fora... e os bonecos iam pouco a pouco ocupando o espaço em frente da casa, e então Cipriano Algor entrou na olaria e retirou com todo o cuidado da prateleira as estatuetas defeituosas que ali tinha juntado, e reuniu-as às suas irmãs escurritas e sãs, com a chuva tornar-se-ão em lama, e depois em pó quando o sol a secar, mas esse é o destino de qualquer de nós” (349).

¹⁸ Fang que, justament per la seva fragilitat, exigeix fins i tot un tracte humà: “...diuen que cada vegada hi ha menys compradors de terrissa, que han sortit a la venda unes vaixelles de plàstic que la imiten i que els clients les prefereixen, No és res que ens hagi de venir de nou, tard o d'hora havia de passar, la terrissa s'esquerda, s'escantona, es trenca amb qualsevol cap, mentre que el plàstic ho aguanta tot i no es queixa, La diferència està en el fet que la terrissa és com les persones, vol que la tractin bé” (28) (“... dizem que passou a haver menos compradores para o barro, que apareceram à venda umas louças de plástico a imitar e que é isso que os clientes preferem, Não é nada que não devêssemos esperar, mais tarde ou mais cedo teria de suceder, o barro racha-se, esboicela-se, parte-se ao menor golpe, ao passo que o plástico resiste a tudo e não se queixa. A diferença está em que o barro é como as pessoas, precisa de que o tratem bem” -33).